

O lepoti in umetnosti

Anton Gorjup

Sodobno zamotano, v silnih nasprotjih se javljajoče življenje kaže z vso izrazitostjo razklanost naše dobe. Staro se na vseh področjih življenja bolj kot kedaj prej umika novemu, današnjemu dnevu primernejšemu. Zakon o bipolarnosti življenja, o tezi in antitezi vsakega dogajanja, vsakega razvoja, vsake rasti se javlja v vsej svoji polnosti. Tako je — kot vsekdar pozneje uvidimo — tudi smotrno: da se zruši staro, ki ne ustreza več novim, drugačnim prilikam, mora postati novo udarno in izrazito in povečano, z drugimi besedami: da se zrušijo stari, v primeri z novim časom preživljeni nazori morajo novi — iz starih organsko vzrasli — preiti v takzv. ekstrem, da se morejo uveljaviti. Če nam postane to jasno, potem razumemo, da je prav vsak ekstrem pravilen v razmerju do ekstrema, iz katerega je izšel in proti kateremu je udaren; nepravilen je le v razmerju do integralnega, sintezo vsebujočega nazora, ki uvideva napačnost obeh ekstremov, kolikor pretiravata izvestne teze. Seveda zaide tudi ta novi integralni nazor prej ali slej v ekstremnost, kolikor se ne prilagaja novim resnicam in novim prilikam, in tako teče razvojna linija naprej, kajti ves razvoj gre v smeri integralnega, sintetičnega, le pot vodi skozi sama nasprotja, ki tako dobe svoj smiselni pomen.

Poslednja stoletja obračunava človeštvo s svojim naivno idealističnim nazorom, ki je šel — kot mladost prav posebno rada hodi — predaleč. Popolnoma naravno je, da je moral na tak idealizem, ki se je tako oddaljil od izkustvenega življenja, da ga je bila koncev vseh koncev gola domiselnost, nastopiti materializem v najrazličnejših oblikah, ki pa se je zopet tako tesno oklenil najlaže zaznavnega pojavnosti, da je sčasoma zgubil vsak smisel za biološke in psihološke pojave, ki se niso dali posnoviti, materializirati. Danes je ponekod zašel v pretiranost in napačnost in že vstaja iz njega novi nazor. Sodobnost stremi po tem, da bi iz zmede obeh glavnih nasprotujočih si nazorov ustvarila novo naziranje, ki bo bolj kot katero drugo ustrezalo vsem in ne le nekaterim stvarim našega življenja, ki bo n. pr. enako upoštevalo zavest ali adaptivno in restitutivno regulacijo, katero vrši vsak organizem sam iz sebe, kot gospodarske razmere, vpliv okolja in Mendelove zakone. Tudi se javlja totalitetno gledanje kot nasprotje dosedanjemu preenostranskemu atomiziranemu pogledu na svet in njegove pojave. Življenjski realizem je na pohodu, prav tako v biologiji kot v zgodovini, tako v psihologiji kot sociologiji, tako v pedagogiki kot — estetiki.

Iz globine psihe se je elementarno izvila M. Krleži (Uvod k „Podravskega motivom“ Hegedušića) misel o sodobni „dedivinaciji tkzv. zemeljskih nadahnjenj“ in stavek: „v splošnem somraku bogov je danes lepota poslednja boginja, kateri ugaša njen metafizični diadem.“ Pravilna je ta misel, ki stoji v izraziti opreki z raznimi idealističnimi mnenji o lepoti, ki — daleč od realnosti — skoro nič ne povedo, kot n. pr. „Lepota je duševna oblika podobe, v kateri je ujeto bistvo zaznane stvari“ (Croce) itd.

Ni čuda, da so na taka in njim podobna, vse preveč spekulativna naziranja udarila druga, diamentralno nasprotna: padle so besede marxizma, da je umetnost le sredstvo, da je umetnost le — propaganda. (Upton Sinclair.)

Da pa je i poslednje naziranje preenostransko, je zaznal tudi umetnik in zapisal je pravilno: „umetniške resnice izvirajo bolj iz hrbtenjače, iz motnih strasti in telesnih skrivnosti, zelo pogosto iz nečistih gonov in blodnih slutenj, a skoraj vedno nerazumljivo, kljubovalno in elementarno kot groznica...“ in „zato se subjektivna nagnjenja za poglobljanja v neodkrite lepote ne dajo regulirati ne po ukazu ne po programu.“ Da je ta Krležina misel pravilna, dokazuje razvoj umetniškega, zlasti gledališkega življenja v sodobni Rusiji.

Tako idealistični kot materialistični estetski nazori so v marsičem pravilni, pravilni so često v odnosu do ene izmed številnih življenjskih manifestacij, nepravilni do drugega življenjskega pojava, katerega omalovažujejo, in od tod je umevna nova smer, ki naj upošteva vse, kar ima z lepoto bistven opravek, kajti le ob upoštevanju vsega, kar spada k obravnavanemu, nastajajo čim pravilnejše rešitve.

Ob virih in bistvu nekega pojava se dajo razumeti še njega drugotni pojavi; zato poskusimo najprej z analizo lepega, da ob bistvu lepote razumemo posledj tudi — umetnine.

I. Lepota. Zakaj govorimo o lepih pojavih? Kaj je lepota in zakaj govorimo o lepi školjki in lepi pokrajini, o lepem dekletu in lepih mislih, o lepi pesmi, zgradbi, o umetnini?

Že takoj spočetka vidimo, da gre pri estetskem doživljanju za naš ja z (ki doživlja in ugotavlja lepoto) ter za p o j a v e, ki nam vzbujajo estetska čuvstva. Oba faktorja torej, subjektivnega in objektivnega, ne smemo nikoli zgubiti iz vida. Izkustvo nam nadalje govori, da brez estetskih (lepotnih) čuvstev ne bi sploh nikoli mogli govoriti — o lepoti. Ob lepem doživljamo pozitivna estetska čuvstva, ki so vedno pozitivno (prijetnostna) hedonska, ki so vedno čuvstva ugodja, ob grdem

pa doživljamo negativna est. čuvstva, ki so vedno negativno hedonska, čuvstva neugodja.

Estetska (lepotna) čuvstva so samo posebna vrsta prijetnostnih čuvstev, njih posebna modulacija.

Kaj pa so vsa prijetnostna čuvstva, kaj ugodje, kaj neugodje? Prijetnostna čuvstva so v najožjem odnosu do našega življenja, ona so za organizem vitalnega pomena, ona vodijo in varujejo vsako živo bitje. Kar je organizmu trenutno škodljivo, občuti kot neugodje, kar koristno, kot ugodje. Zob nas boli, ob njem čutimo neugodje, ker je bolan, škodljiv, nepotreben. Lačnemu je kruh v ugodje, žejnemu voda. Zakaj je zlasti otrokom sladkor tako prijeten? Ker ga baš v mladosti organizem tako potrebuje. Iz istega vzroka koristi alkohol, tobak, opij, seveda v določenem trenutku; da pozneje škodi, nas ne sme motiti! Opojnine trenutno poživijo organizem, so trenutno koristne — znano je, da tobak res pomirja — opojnine so res trenutno zdravila. In še so leki — in tega se zlasti potrj človek zaveda — ker tako vzburkajo organizem, da človek pozabi na strupene nevšečne misli in se preda lepim, vabljivim, ki baš v takih primerih kažejo, da so trenutno dobre, koristne. Naknadna slaba volja pijanca, ki se doma spet zave (asociativno) vseh môr in skrbi nas ne sme motiti.

Prijetnostna čuvstva so ona čuvstva, ki se nam vzbujajo ob zaznavah (predstavah in mislih) pojavov, ki so kakorkoli za organizem koristni ali škodljivi. Tako je tudi z logičnimi, etičnimi in estetičnimi čuvstvi! Mi imenujemo to „dobro“ enkrat in resnično pravilno, drugič dobro, tretjič lepo. Pozitivno logično čuvstvo ob rešitvi nekega problema je reakcija organizma na ono dobro, katero je pravkar sprejel, je radost nad svobodo, sproščenostjo! Organizmu je v dobrobit, če reši težak problem, iz istega vzroka kot mu je v dobrobit, če je rešen okov! Življenje zahteva svobodo in vseeno je, če so ovire fizičnega ali psihičnega značaja! In organizmu je v korist, če ga kdo reši smrti, nesreče, ker neposredno pravimo rešitelju, da je storil dobro dejanje. Tudi estetsko čuvstvovanje ni izjema! V svojem bistvu je estetsko čuvstvovanje biološko utemeljeno in zmiselno: pozitivna est. čuvstva kažejo, da so njih predmeti za organizem dobri, negativna est. čuvstva opozarjajo, da so njih objekti organizmu — v kvar.

Tudi to ni novo. Vsak čuti, da je tako. Anton Vodnik pravi, da je „lepota — ethos umetnine“. In globoki Krleža je mnenja, da „lepota oplaja, da kot radij sama iz sebe poraja nove moči in je kot svetilnikova svetloba nenehen signal v temini. Lepota je torej živo-

tvorna moč, baš oni kamen modrijanov, katerega so alkimisti iskali, umetniki pa našli!“

Pravzaprav je vse dobro tudi lepo in resnično — ali kot dr. Vidmar pravi — razumno, vse pač na svoj lasten način. In prav tako je vse razumno in lepo in resnično — dobro, dobro na svoj lasten način.

Pravimo, da je n. pr. šk o l j k a lepa, lepo barvana in lepo izoblikovana kot mavrica. Zakaj govorimo tu o lepoti? Oglejmo si pozornejše t e l e p e barve, t e l e p e o b l i k e.

Lepe barve so one, ki očesu (navadno mislimo na zdravo oko, tudi to je važno!) prijajo, so mu ljube, da ne rečemo banalno: koristne. Oko ljubi svetle, žive barve, ljubi solnčne, mavrične barve. Že same besede se nam zde radi lepih, t. j. dobrih predmetov — lepe! Organizmu so barve življenje samo, barve so del svetlobe, barve so razpršena, „analizirana“ svetloba in svetloba je za organizem nujno potrebna! Svetloba je organizmu dobra (seve v določeni množini). Ravno vsakdanja solnčna svetloba (svetlobna energija) nam je potrebna in baš ona je, ki jo z očesom zaznamo, ona je, ki se nam v spektru razdeli v najlepše mavrične barve, ki dovolj polne vzbujajo že vsaka zase estetsko čustvo. Še lepše pa so te barve seveda v razumni, pravilni, harmonični povezanosti. In radi barv počiva oko tako rado na školjki. Med končnimi vzroki, da nam ravno te skupine barv ugajajo, so pač fiziološke posebnosti očesa, ki so gotovo tudi podlaga n. pr. komplementarnih barv. Da pa nam poedine barve ugajajo bolj (rdeča bolj kot siva), je vzrok v organizmu, ki se je razvil in potrebuje energijo sončnih žarkov, energijo svetlobe in ne teme. Žal so vsa fiziološka raziskavanja v omenjenem pravcu šele v začetkih, zato tudi ni moči tako jasno povedati vseh vzrokov estetskega doživljanja.

Pri lepoti oblik je izvor te lepote v pravilnem, se pravi, življenjsko pospeševalnem odnosu enega dela do drugega. Mi smo urejeni po svojevrstnih „zakonih“ in kar to urejenost podira, občutimo kot slabo, grdo in nepravilno; zato in edino zato ljubimo enakomernost, zlati rez, ravnotežje in kar je temu podobno. Mi sami se ne zavedamo, kaj vse povzročajo, če že ne neposredno, vsaj posredno n. pr. otoliti, ravnotežni kamenčki v ušesih. Pravilen krog, povsod enakomerno oddaljen od središča nam je ljubši, lepši od „krompirjevega“ kroga že zaradi jasnosti — ki je življenjsko pozitiven element. In na ta način so lepše, prijetnejše vse enakomerno valovite ali enakomerno ravne oblike in njih zveze, ki morajo spet ohraniti jasnost, pravilnost.

Pri vsem tem ne smemo pozabiti vrednosti asociacij. Rdeča barva ali oranžna nas spominja na sonce, na oranžo, na zdrava lica in še na

marsikaj. Vse to pri barvah nikakor ni brez pomena. Ali tudi tukaj je baš asociacija predstave, katere pojav je za organizem pozitivnega pomena, odločujoče važnosti tudi pri estetskem čuvstvovanju, ki je pravzaprav kot vse čuvstvovanje nekako nezavedno spoznavanje (za nas) dobrega in zlega.

Radi omenjenega ugodja imenujemo školjko lepo, radi ugodja ob barvah in oblikah, ki harmonično vplivajo na naš organizem.

Primer školjke nam nudi obenem primer za tkzv. nižja est. čuvstva, katera najdemo že pri živalih (opice!) in so značilna radi tega, ker nimajo pri njih misli še nobenega izrazitega pomena.

V čem je lepota p o k r a j i n e? Lepota nekega predmeta, posebno še pokrajine je rezultanta kopice najraznovrstnejših občutkov. Neka pokrajina se nam zdi lepa radi lepih barv in lepih oblik, ki jih nudi, lepa pa se nam zdi še radi tišine, ki nam v nasprotju z vsakdanjim direndajem dobro dene, radi svežega zraka, katerega uživamo; in gore se nam še radi tega zde tako lepe, ker so nov vir ugodij, ki jih čutimo radi sonca in svobode v „svobodni“ naravi. Ob gledanju na lepo pokrajino ali na potovanju, plezanju pa doživljamo še razne „lepe“ misli, ki so le — prijetne misli. Vsaka misel je lepa le radi svojega predmeta, ki je kakorkoli za organizem v pozitivnem razmerju. Take „lepe“ misli so lahko spomini na nekdanja potovanja ali spomini na prijetno družbo, lahko so tudi premišljevanja o resničnosti — torej potrditve že znanega — misli kot so o odvisnosti človeka od prirode, o zdravju prirodnega, neprisiljenega življenja, o lepoti narave i. t. d. Vse to nam vzbuja estetska čuvstva, v našem primeru višja estetska čuvstva, katerih spočetka tudi otrok ni zmožen, ker še nima izrazitih misli, značilnih prav za višje estetsko doživljanje.

Še nečesa ne smemo pozabiti, kar posredno kaže na pomemben biološko vitalni značaj esteskega čuvstvovanja. Ob nekih prilikah je razen asociacij in misli še nekaj odločilno za nastanek izvestnega estetskega čuvstvovanja. To je naše trenutno razpoloženje, ki je „razpoloženje“, stanje našega organizma. Če smo hudo lačni in zmučeni, nam ne bo prav nič mar za ne vem kakšne lepote. Če smo žalostni, osamljeni, bo velesejmski glasbeni tingl-tangl prej neprijeten kot lep, vplival bo na nas neprijetno, ker ne more harmonirati z našim trenutnim nastrojenjem, mesto da bi blažilno umirjal bo vzburljal. Občutili pa bomo v melanholičnem razpoloženju kot silno lepo n. pr. kakšno Chopinovo otožno kompozicijo. In da grem v sodobnost: nesodobnemu, mislim, z današnjim časom navzkriž stoječemu človeku bo pač nujno navzkriž stoječa atonalna in četrttonska glasba, ki pa bo za modernejše lepa, soglasna z novim časom.

V otožnem nastrojenju nam bo zelo lepa pokrajina s samotnimi vitkimi topoli, ki mole iz večerno mirne pokrajine. Taka samotna pokrajina in taka otožna glasba je v resnici lepa, je v resnici za izvesten subjekt zdravilnega, koristnega značaja, ona oživlja, pa naj bo na prvi pogled to paradoks, v resnici ni.

Lepo se nam zdi dekleta že radi lepih barv v obrazu in zlasti radi lepih oblik obrvi, nosa, usten, las i. t. d. Posebno lepa se nam zdi postava, enakomernost, pravilnost in polnost — ne debelost — vsega telesa, ki nam prija radi zdravja, ki je v tej dovršeni pravilnosti. Noben organ ne vzbuja videza boleznin in starosti, povsod je ona sveža ljubkost mladosti, ki je že sama po sebi lepa radi zdravja in prostosti in razigrane veselosti. Nič še ni v takem jedrem telesu izrabljenega, energija kar polje v vseh udih in če rečemo, da je tako telo lepo je s tem pač povedano, da se življenje (naše) raduje nad življenjem. Mi do potankosti vemo, da je to mlado, lepo telo res pesem življenja, njegovo krasno utelešenje, in kako bi nam ne bilo prijetno, lepo? Razen tega (kar najdemo tudi pri malih piščetih ali mladih mačicah) pa je dekleta za mladeniča, za moža svojevrstno lepo še po lepih, prijetnih mislih, ki se naravno morajo poroditi in so lepe radi lepih doživetij, ki so zopet dobra, koristna, zdravilna v svojih ozirih, fiziološko danih.

In kaj ustvarja lepa razpoloženja? Ustvarja jih ono od pojavov povzročeno razpoloženje, ki prija, ki soglaša s trenutnim stanjem organizma. B. Spinoza je to lepo podal v misli, da je ena in ista stvar lahko za različne osebe istočasno dobra (lepa), slaba (nelepa) in še nevtralna. N. pr. glasba je lahko istočasno za razigranega človeka dobra, lepa, za žalostnega slaba (nelepa) in za gluhega nevtralna. In nato dostavlja sledeče: „dobro“ in „zlo“ kakor „lepo“ in „grdo“ so sodbe, ki ne veljajo za večne resnice. (Étika III.) Resnično: kot vse tako veljajo tudi one za določena in utemeljena razmerja; drugačna razmerja, drugačne sodbe. Lačen ali težko bolan človek ne more občutiti lepote, ker njegov organizem ne dopušča estetskih čuvstev, ki se porajajo le v trenutkih, ko ni pozornost obrnjena na za organizem važne pojave. Izkustvo kaže, da uspeva umetnost in estetsko doživljanje sploh le izven borbe za obstanek. Est. čuvstva niso za razliko od ostalih prijetnostnih čuvstev življenjsko tako važna kot čuvstva obokusnih ali temperamentnih občutkih. K tej razliki se bomo še pozneje vrnili. V lačnem človeku je vsa pozornost posvečena hrani in za lepoto, ki trenutno ni tako važna, ni takorekoč „nobenega prostora“. Za lačnega reveža je brezdvoma jed lepota lepot in misel na take jedi zelo lepa. Ob tej priliki lahko razčlenimo še zapletenejše primere

estetskega uživanja in vrednotenja. Zakaj je dekadentu najljubša dekadentska poezija, zakaj religioznemu človeku nabožna umetnost, mistika, mitosi in marxistu marxistična literatura? Iz istega vzroka kot sodobnemu Evropejcu ne prija abesinska glasba in kot so Ibsenu v začetku prepovedali predstave njegovih dram. Vsakemu prija in mu daje najvišje lepote užitke samo ona umetnost, ki soglaša z njegovimi nazori in z njegovimi — trajnimi ali trenutnimi — razpoloženji. Francoz 20. stoletja je organsko in duševno v popolnoma drugem svetu kot poedinec Zulu plemena. Ibsen — kot vsi veliki duhovi — je pač prehitel svoj čas, kateri ga še ni mogel razumeti. Glasba R. Wagnerja je bila svoj čas nezaslišana stvar, danes je že klasična in prav nič moderna! Marxistu je res „katoliška umetnost“ strup in obratno velja za katolika. Vendar bomo pozneje uvideli, da ima tudi ta relativnost svoje meje, in pokazali, koliko je možno govoriti o „večni“ umetnosti. Ob Cankarju imamo večkrat estetska in „neestetska“ čuvstva obenem, prešinjajo nas neka „sladkogrenka“ čuvstva. Zakaj? Radi tega, ker se z marsičem tako zelo strinjamo, da od navdušenja kar plamtimo, in ker zadenemo tudi na bolna, težka mesta, ki nas odbijajo. Nasprotno pa bo kakšen stoprocentni idealist in simbolist in nijansist imel skoraj sama pozitivno estetska čuvstva, ker bo Cankarja najboljše umel, ker bo njegova notranjost Cankarjevi umetnosti najbolj ustrezala.

Razumljivo je, da je prav mistična, futuristična, kubistična, da-daistična in dr. umetnost vir mešanih est. čuvstev, pozitivnih in negativnih. Z ene strani doživljamo marsikaj lepega, z druge ne, zdi se nam celo patološka. S te druge strani so n. pr. svoječasno odklonili „človeka z bombami“.

Lep glas. Znano je, da je glas lep v nasprotju s šumom, ker bazira na enakomernih zvočnih valovih. Lepa pesem, melodija. Lepa je, če je v njej sestav glasov harmoničen, pravilen; tri-zvok je skromen primer. — Če je pesem zrasla iz res ustvarjalne organske napetosti, je gotovo, da bo vzbudila pri živem bitju — celo kači! — neke občutke in čuvstva, ki bodo slična onim, ki jih je imel umetnik. Brezdvomno bo ta razpoloženja boljše dojel oni človek, ki je že trajno nagnjen k nekim nastrojenjem. Če sprva tudi nismo ubrani v „štimungi“ nekih melodij ali drugih umetnin, se nam pravo razpoloženje vzbudi na osnovi pristojnih zaznav in misli in tako že naslednji trenotek vpliva na naše razpoloženje, ki sedaj soglaša z umetnino in se nam zato zdi lepo. Seveda se to pri posameznikih pač različno hitro in močno dogaja.

Znano „včutenje“ (Einfühlung) ni prazna beseda. Prav gotovo izostane vsa lepota, če umetnine ne razumemo. Tako n. pr. ne more biti Osterčeva glasba otroku razumljiva, lepa.

Ne da bi še nadalje analizirali sliko (barve! linije!) ali stavbo (linije!) ali kip (poteze!) ali film (slike v času!) ali gledališko predstavo, se moremo že približati definicijam estetskega čustvovanja in lepote. Spominjamo se, da doživljamo lepoto pri onih barvah, oblikah in glasovih ter mislih, ki so kakorkoli za nas prijetne. Nasprotno pa težko govorimo o lepoti pri tipu, okusu, temperaturnih občutkih, le pri vonju smo v zadregi, ker pravimo n. pr. nagelj lepo diši, a še tu se nam upira misel, da je nagelj lep radi tega ker prijetno — diši. Ta prehodna stopnja vonja lepo kaže, da je v širšem pomenu vse, kar je prijetno, tudi lepo. Da govorimo o izraziti lepoti le ob vidnih in slušnih zaznavah ter mislih ima svoj izvor gotovo v tem, da gre tu za dve najbolj komplicirani čutili, ki nam dajeta najpestrejšje in najštevilnejše zaznave, ki se dajo tudi najbolj oblikovati. Da pa govorimo o estetskih čustvih le pri človeku, je vzrok naša duševnost (v zadnjem vzroku fiziološka struktura), ki je občutljivejša za vse razlike kot n. pr. živalska.

Lepota je posebna vrsta prijetnosti, ki je radi manj neposredne biološke važnosti zgubila na svojem izvornem pomenu, a pridobila na razvojno višjem, na pomenu lepote.

Lepota je torej vrednota, katero pripisujemo predmetom radi estetskih čustev, katera ob njih doživljamo.

Estetska čustva so ona prijetnostna čustva, katera doživljamo ob zaznavah (predstavah) barv, oblik in glasov (nižja est. čustva) ter ob onih mislih, ki so po svojih vsebinah v zvezi s prijetnostnimi čustvi. (Višja est. čustva.) Misel na lepo dekle je lepa radi lepega dekleta. (Konec sledi.)

Gosenica

Ciril Kosmač.

Če se ne motim, so prirodoslovci razdelili prirodoslovje v tri skupine: v človeštvo, živalstvo in rastlinstvo. Živalstvu so odmerili sredino — in ker pravi pregovor, da je srednja pot najboljša pot, so živali na najboljši poti. Telo imajo in kakor vse kaže tudi um in prosto voljo. Duše nimajo; če bi imele dušo, bi ne bile — živali. In nemara je vse njihovo življenje prav zaradi tega tako smotreno in naravno, ker jim nihče ne utepa v glavo